

*А. Гудима, асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

**КАТЕГОРІЯ НІМОТИ, ЇЇ СЕНСОВИЙ ЗМІСТ У ТВОРЧОСТІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І АМВРОСІЯ МЕТЛИНСЬКОГО**

*У статті досліджується зміст німоти у поетичній творчості Т. Шевченка,
а також А. Метлинського.*

Ключові слова: Т. Шевченко, А. Метлинський, німота, обізватися, слово.

В статтє исследується смысл немоты в поэтическом творчестве Т. Шевченко и А. Метлинского.

Ключевые слова: Т. Шевченко, А. Метлинский, немота, обозваться, слово.

The article deals with the content of muteness in creative works of T. Shevchenko and A. Metlynskyi.

Key words: T. Shevchenko, A. Metlynskyi, muteness, to respond, a word.

Категорія німоти у творчості Т. Шевченка та поетів-романтиків першої половини ХІХ ст. виявляє закріпачення людини перш за все духовне – оніміння породжується страхом і прищеплюється через примирення зі становищем, яке насправді мало б викликати спротив – і співвідноситься з часом поневолення: України – "Кругом неправда і неволя, / Народ замучений мовчить" (ці рядки із поеми "Єретик" характеризують становище і України) [4, 289] – та інших народів: "Од молдованина до фінна / На всіх язиках все мовчить" ("Кавказ") [4, 345].

"Ся глуха, мертва мовчанка, – говорить І. Франко у статті "Темне царство", – не з благоденства, як іронічно додає поет, а з мусу, се перша й головна признака "темного царства". Аби з усіх людей поробити "холопів" та "лакеїв" або бездушні, робучі та покірні машини... треба поперед усього не дати людям думати по-людськи та обмінюватися тими думками, треба не дати їм висловлятися свобідно, а радше треба заставити їх "молоть пустяки"" [3, 66].

Проблема німоти також, без сумніву, лежить у площині нав'язування ззовні думки про неспроможність, власне, української мови (як нібито мертвої) – і послідовного утвердження та "озвучення" української мови і слова, зокрема, у творчості Т. Шевченка, і озвучення української історії з позиції національної. (У даній розвідці оминаємо питання мовчання як складової творчого процесу, що також прочитується у поетів-романтиків.) Оніміння – це вияв занепаду, загибелі, руйнації духовної, і фізичної.

Похилились, оглухли й заніміли, стверджує Т. Шевченко, – через те, що скуті неправдою, у цьому й отримавши покару за співдію зі злом. Адже німота є однією із кар, що її зазнає людина, яка вчиняє тяжкий злочин. (Така кара, зокрема, сходиться на зрадника своєї віри і свого краю із поезії А. Метлинського "Зрадник", – "Хай той без роду на чужині згине, / Згасне його око, душа почорніє, / Замре його

голос, серце зотліє!" [2, 109]. Наступним етапом після завмирання голосу, стверджує поет, є поступове розкладання серця.)

Ті, хто "оглухли – похилились / В кайданах..." ("Гоголю") [4, 284], не спроможні привітати та угадати "великеє слово", адже самі відмовляють собі в освяченні та озмістовненні життя, зокрема через здатність мислити.

Братія, яка "мовчить собі, / Витріщивши очі!", коли з України "кров, як воду, точать!.." ("Сон" {"У всякого своя доля..."} [4, 265]), співдіє з катом і водночас сама завдає собі покарання – німотою. Звернімо увагу на "просвіщених" "блюдолизів", зображених у поемі "Сон (У всякого своя доля...)":

*Аж потіють, та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих...
І всі у ряд поставали,
Ніби без"язики –
Анітельень [4, 273].*

Ці звичайні маріонетки насправді не можуть навіть підтвердити факту свого існування, відповідно до знаменитого Декартівського: "Я мислю, значить я існую".

Німота свідчить про збіднення буття визначальними для нації явищами – у першу чергу козацтва, яке у творчості поетів-романтиків уособлює національну славу. Козацькі походи, бої, увінчані перемогами, змальовані такими, що співвідносяться з бенкетуванням, "бенкетом козачим" ("Гамалія") [4, 236], а значить, гомоном, галасом, що повністю суперечить стану німоти.

Звернімо увагу, в історичній поемі "Тарасова ніч" Т. Шевченка з"ява козацьких ватажків в Україні, яка гине разом зі своєю славою, означається за допомогою дієслова "обізвався" (що у тексті вживається тричі). Спочатку герой Тарас Трясило обізвався сльозами на долю України, стоптану ворогами, а потім і благородним героїчним чином:

*Обізвався Тарас Трясило
Віру рятовати,
Обізвався, орел сизий,*

*Та й дав ляхам знати!
Обіззався пан Трясило:
"А годі журиться!
А ходім лиш, пани-брати,
З поляками биться!" [4, 86].*

У поемі "Гамалія" поневолені у Скутарі козаки "не про своє визволення – таке омріяне, жадане – благають... – вони хочуть, щоб Бог приніс побратимів з України, щоб почути про "славу, козацьку славу", почути та й загинути", – прочитуємо у Л. Задорожної і далі: "Дуже важливий для характеристики нашого народу момент: просити не для себе, а щоб почути про "козацьку славу"" [1, 437]. У цьому творі такою, що німіє, постає не Україна, а звоєнована козаками Візантія, яка, однак, не "втихомирюється" /на відміну від наступної аналізованої позиції/, а чинить потужний спротив своїм напасникам:

*Візантія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.*

*Реве, лютує Візантія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає –
І на ножах в крові німіє [4, 237].*

Німота безперечно виступає ознакою смерті, і духовної – для носія цієї якості, і фізичної для тієї людини, що у своєму бутті зіштовхується з таким станом речей, навіть якщо сама людина сутнісно не інфікована німотою.

"Насторожі моє ухо; / А все тихо, а все глухо!" – говорить гетьман, герой однойменної балади А. Метлинського, і потім запитує: – А чи козак і кінь умер? / Чи орел без крил, без пер?

*Вже край втихомирився: чую, од моря до моря
Не пахне вже ворога дух,
Немає вже вражого трупу...*

Як на гробовищах в ніч глупу... [2, 121–122].

Мир не приносить втіхи і заспокоєння, адже він є не наслідком звоєваної перемоги та отриманих успіхів, а, навпаки, прийняттям поразки, примиренням із нею. Необхідно звернути увагу на наявність примусу в цих діях: "Вже край втихомирився...". Навіть для людини не байдужої, не зацікавленої (у тексті балади це гетьман) загальний стан глухоти/німоти приносить смерть. А. Метлинський являє здатність німоти поглинати ще вільні від її впливу особи:

*Прислухався, глянув ще раз на Україну,
Схилився, як билина, і сам – в домовину [2, 122].*

Таким чином, долати німоту здатна лише виняткова духовно стійка особистість. Поетів-романтиків бентежить відсутність у сучасному чині, а сама лише згадка без дії, без певної акції героїчного плану дозволяє тільки "тривати доживаючи".

Німота доповнює низку характеристик, що свідчать про неповноцінність, ба навіть "рослинну", "вегетативну" форму існування людини: не думаючи, не бачачи і не чуючи. Вийти назовні цього мороку здатна людина небуденного мислення, людина з-поза натовпу. Перебендя змушений співати на могилі, аби з Божого слова люди не насміхалися, а в ліричній поемі "І мертвим, і живим..." крайній занепад людини виявлений у тому, що співця просто не помічають:

*...я, мов окаянный,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає,
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують [4, 348].*

Німота є означником чужини, де не можна віднайти сердечного співрозмовника, щоби поділитися глибоко особистим: "Ні з ким буде поплакати, / Ні поговорити" [4, 79], адже там "не ті люди" ("Думка"

{“Тече вода в синє море...”}), водночас нічого шукати й того, кому можна розповісти надособисте. У подібній ситуації існують і герої, духовно розділені зі своїм оточенням на батьківщині: “Свої люде – мов чужії, / Ні з ким говорити; / Нема кому розпитати, / Чого плачуть очі; / Нема кому розказати, / Чого серце хоче...” (“Думка” {“Нащо мені чорні брови...”}) [4, 84]. Тому тільки за умови відповідності духу може відбутися діалог (наприклад, “Тризна”).

Ліричний герой Т. Шевченка в етологічних поемах змагається з німотою, представленою у якості “німих стін”. У вірші “Лічу в неволі дні і ночі...” (1 ред., написаному 1850 р., у багатократній неволі) поет промовляє: “Нема слов / В далекій неволі! / Немає слов, немає слюз, / Немає нічого” [5, 208], у такий спосіб долаючи неволю-німоту.

Погляньмо на зачин поеми “Відьма”, у якому ліричний герой, розповідаючи свою тяжку думу тим самим “німим стінам”, вірить у здатність до пробудження людини і в почуттях, і у слові, і у справі (що співвідноситься з відзначеним у поемі “Тарасова ніч”):

*Озовітєся ж, заплачтє,
Німїї зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.
Озовітєсь! [4, 378].*

У ситуації перетворення до навспак (зі знаком мінус) людських вартостей – стан, протилежний до німоти, залишається з нею в єдиному значеннєвому полі: голосні слова не несуть за собою відповідного змісту, їхня вичерпність у самому озвученні, промовленні, а не в реалізації у справі чи у послідовному відображенні переконань: “Кричите, / Що Бог создав вас не на те, / Щоб ви неправді поклонились!.. / І хилитєсь, як і хилились!” [4, 349]. Важить тут і спосіб їхнього подання: “кричите”, – на це, власне, і спрямована вся сила. Тому і в “Заповіті” Т. Шевченко просить пом’янути його саме тихим словом. Звичайно, таким чином постає і питання міри – у якій здатна реалізуватися змістовність та значущість, виявитися правдивість заявленого.

Вважаємо за доречне розглянути окремі важливі настанови у прочитанні можливої реальної опозиції до німоти А. Метлинським –

наразі співу. Поет переконаний, що саме спів, як колись ратна справа, може стати гідною відповіддю ворогам, бути актом міжнародної дії:

*Станемо корнем на рідній землі,
Міцно, лісом, нас не скине око!
Тільки брехню чужина прокричить,
Гряне пісня із Русі широко!*
("Самотні співці") [2, 119].

Утвердитися ж морально і духовно (проте це не забезпечить можливості впливати на інших) самій особистості дозволяє знання рідного слова і рідної пісні, та вміння прочувати старовину ("І про того козака співала, / Про якого могила з вітром говорила..."). (Справа не у винятковому таланті до співу, у непересічних здібностях, чи принаймні звичайному фізичному вмінні чи спроможності говорити). Так героїня вірша "Бабусенька", важливо, оповідає не якусь небилицю, а згадує минуле, що для неї живе, у цьому і є запорука її співочості: "Вже спав голос, бабусенька хрипіла; / Вона ж таки співала, вона ж таки співала!" ("Бабусенька") [2, 118].

Будь-яка несправедливість у слові – так чи інакше пов'язує людину з мотивом смерті, як у "Подражанні 11 псалму":

*Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало,
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?*
("Подражаніє 11 псалму") [5, 281].

Найгірший вибір, вважає Т. Шевченко, полягає у примиренні з неправдою та злом, що виявляється у глумлінні над людиною і над її правом на, щонайважливіше, свобідне життя: "Гинуть! Гинуть! / У ярах лицарські сини..." [5, 120], для того, хто здобуває

спроможність роздивитися реальний стан речей: це "Дивитись, плакати – і мовчати!" ("І виріс я на чужині...") [5, 120]. Становище таких людей гірше, ніж тих, кому доводиться пропадати "в оцій пустині".

Крайньою справжньою опозицією до категорії німоти, гадаємо, виступає "святеє слово, / Святої правди голос новий!" ("Неофіти"). І засобом цього слова, зокрема Господнього, існує можливість возвеличення "малих отих рабов німих!" ("Подражаніє 11 псалму") [5, 281].

Духовне "зцілення" людей і оновлення землі Т. Шевченко пов'язує із прийняттям нами правди, що має здатність розбудовувати увесь світ. Тоді

*Незрячі прозрять, а кривіє, Мов сарна з гаю, помайнуть.
Німим отверзуться уста; Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита, Зцілющою водою вмита,
Прокинеться; і потечуть Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть*
(*"Ісаія. Глава 35 {Подражаніє}"*) [5, 283–284].

1. *Задорожна Л. М.* Історія української літератури кінця XVIII–60-х років XIX століття. – К., 2008. 2. *Українські поети-романтики: Поет. твори / Упоряд. і приміт. М. Л. Гончарука; вступ. ст. М. Т. Яценка; ред. тому М. Т. Яценко.* – К., 1987. 3. *Франко Іван.* Темне царство // Франко Іван. Шевченкознавчі студії / Упоряд. М. Гнатюк. – Львів, 2005. 4. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с.: портр. 5. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.: портр.